

Megjegyzések Vargha Lili: A társadalmi öregedés hagyományos és alternatív indikátorai című cikkéhez (*Demográfia*, 2015, 58(1), 57–78.)¹

Németh György

Németh György
nyugdíjgazdász és idősödés-szakértő
E-mail: n.gyorgy@t-online.hu

Azzal a nem jóleső érzéssel fejeztem be Vargha Lili tanulmányának olvasását, hogy a szerző az öregedés (a brit angolban *ageing*, az amerikai angolban *aging*) kérdésében *nem vágott rendet*, miközben tárgyának jelentősége és fokozódó aktualitása éppen az elméleti-fogalmi tisztázást igényelné. Ezért erre az alábbiakban magam tennék kísérletet.

A demográfia mindenekelőtt leíró jellegű tudomány (*graphia* latin, összetett szavak utótagjaként –(le)írás, -rajz), mely a népesség méretét és korszerkezetét írja le, továbbá az azt *közvetlenül alakító* születéseket, halálozásokat és külső migrációt, valamint az azt *közvetve befolyásoló* házasságkötéseket és válásokat és a belső migrációt. A demográfiában – Bertold Brechttel szólva – *egy fő az egy fő*, s az egy főnek két jellemzője van: neme és kora.

Amit a demográfia leír, az magyarázatért kiált (adott népesség mérete miatt alakult akkorává és korszerkezete olyanná), amivel a szociológiai jellegű népeségtudomány foglalkozik, amit szintén demográfiának nevezünk, ez azonban pontatlan. A demográfia konkrét népességeket ír le és ezeket más konkrét népességekkel hasonlítja össze, míg a népeségtudomány szociológiai jellegű ma-

¹ Az alább megfogalmazottak kizárólag a szerző személyes véleményét tükrözik. Folyóiratunk peer-review rendszert működtet, amelyet Vargha Lili tanulmányának közzéte során is érvényesítettünk. A Demográfia szerkesztősége

gyarazatokat igyekeznek találni az egyes társadalmak demográfia sajátosságaira és különbségeik okaira. A népeségtudomány a demográfiára épül, a demográfia a kiindulópont, az értelmezendő adathalmaz. A népeségtudomány értelmez.

A demográfiában a népesség, a népeségtudományban a társadalom öregszik. Egy népességnek nincs társadalma (illetve az értelmezhetetlen), de egy társadalom leírható népességként. A népesség és a társadalom nem szinonimák. S ha nem azok, akkor ahelyett, hogy az öregedés hagyományos (klasszikus/tradicionális) és alternatív indikátorairól beszéljünk, beszéljünk demográfiai értelemben vett öregedésről (demográfiai öregedésről) és társadalmi értelemben vett öregedésről (társadalmi öregedésről). Az előbbi kizárólag a számok világa, utóbbi a jólét szintjéről és az egészségügyi rendszer fejlettségéről is tanúskodik. Nem új szemléletre van szükség, hanem a demográfia és a népeségtudomány éles megkülönböztetésére.

Az öregedés legáltalánosabban azt jelenti, hogy adott népességen belül két időpont között az idősek aránya nő, a fiatalok aránya csökken. Mivel ez az arány nőhet is, van fiatalodás is, azonban az emberiség történetében az öregedés az alaptrend, ezért a *youthing* nem épült be a demográfiai gondolkodásba. Az öregedést csak néha-néha szakították meg a fiatalodás időszakai. Ha az öregedést/fiatalodást mérni kívánjuk, a különböző időpontokban létező korszerkezeteket egyetlen mutatószámra kell sűrítenünk. E mutatószám konstruálása során arról kell döntenünk, hogy mely életévnél kezdődjék az időskor és mely életévnél végződjék az ifjúkor, s e kettő egybeessen-e, vagy legyen-e közöttük különbség.

Ha az öregedés alaptrend, akkor valójában semmi különös nincs benne, ennek ellenére mégis egyre több szó esik róla és kizárólag negatív kontextusban. Az öregedés negatív demográfiai jelenség, legjobb volna visszafordítani, de a népesség *megfiatalodására* vajmi kevés az esély, ezért – jobb híján – alkalmazkodnunk kell hozzá. Ez az uralkodó narratíva. Pedig valójában a fiatalodás lenne az, amiről kizárólag negatív kontextusban kellene szót ejteni, miközben nem ejtünk róla.

Itt az élveboncolás ideje! Az öregedés két (a külső migrációval együtt három) folyamat eredője, amit a demográfusok és szociológusok rendre el is mondanak, ha nem is túlságosan hangsúlyoznak. Azt azonban már nem szokásuk elmondani, még kevésbé hangsúlyozni, hogy a két folyamat megítélése szögesen ellentétes, olyannyira, hogy az megkérdőjelezi a két folyamat eredőjeként értelmezett öregedés fogalmának használatát.

Az öregedés visszafordítása, a fiatalodás úgy lehetséges, ha nő a termékenység és nő az idősek (itt: a termékenységben szerepet már nem játszó) halandósága, vagy ha az egyik oly mértékben nő, amit a másik a csökkenése teljes mértékben nem ellensúlyoz. Ha a negatív kontextusban használt öregedés-fogalomról

eszünkbe juthat, hogy a pozitív kontextusban használt fiatalodás érdekében az idősök halandóságának nőnie kellene, akkor brutálisan rossz öregedés-fogalmat használunk. Ezért az volna a helyes, ha nem *per* öregedésről, hanem a *termékenységszűkülés miatti öregedésről* és a *halandóság-csökkenés miatti öregedésről* beszélünk, mindegyikhez egy százalékszámot rendelve, mely érzékelteti súlyukat az öregedésben. (A kettő összege 100%; ha az egyik negatív, a másik 100-nál magasabb – ebben az esetben ellentétes trendek eredőjéről van szó).

A halandóság csökkenése minden esetben pozitív demográfiai folyamat, mely egy társadalom jólétéről és egészségügyi-szociális rendszerének teljesítményéről tanúskodik. Minél alacsonyabb a halandóság, annál fejlettebb, irigylésre méltóbb népességről van szó, annál jobb az országban élni. A termékenység csökkenése esetén a helyzet bonyolultabb. Az a népesség, melyben egy nő átlagosan, példának okáért már nem hat, hanem csupán négy gyermeknek ad életet, demográfiai értelemben öregszik, miközben társadalmi értelemben továbbra is nagyon fiatal, és aligha volna helyénvaló társadalmi öregedésről beszélni. E termékenység-csökkenés üdvözölendő, a fejlődés jele, társadalmi-gazdasági vonatkozásban egyaránt pozitív fejlemény. Vagyis a demográfiai értelemben vett öregedés ez esetben is pozitív folyamat.

Kérdés, hogy mikor beszélhetünk negatív kontextusban a demográfiai értelemben vett öregedésről? Nyilvánvalóan akkor, amikor a termékenység egyszerű reprodukciót biztosító szint alá csökken. Ekkor a demográfiai folyamatokba programozódik a népességcsökkenés, még ha azt a halandóság javulása egy időre el is takarja. Ez a helyzet a valódi közgazdasági problémák oka. Ez a közgazdasági értelemben vett öregedés.

Tanácsos tehát három öregedés-fogalmat megkülönböztetni:

- 1.) *demográfia értelemben vett öregedés*: konkrét népességben az idősök aránya nő, a fiatalok aránya csökken. Fordítottja a fiatalodás. Az alap-trend az öregedés, de az emberiség történetének legnagyobb részében a stagnálásközeli helyzet lehetett a jellemző.
- 2.) *társadalmi értelemben vett öregedés*: a demográfiai értelemben vett öregedésnek olyan társadalmi hatása van, mely nem okvetlenül negatív, de társadalompolitikai és szociálpolitikai szempontból figyelmet és politikai válaszokat igénylő. (Ellátásra, támogatásra, gondozásra szoruló idősök számának/arányának növekedése)

- 3.) *közgazdasági értelemben vett öregedés*: a termékenységek az egy-szerű reprodukció szintje alá csökkenése (függetlenül a halandóság alakulásától). Ez a helyzet még nem teljesen ismert közgazdasági problémákat vet fel (Kreiszné Hudák et al. 2015), míg a társadalmi értelemben vett öregedés nem, sőt sok esetben közgazdasági problémák megoldásához járulhat hozzá. Akkor is közgazdasági értelemben vett öregedésről beszélünk, ha a termékenység emelkedik, de nem lépi át az egyszerű reprodukcióhoz szükséges szinten (miközben ez demográfiai értelemben vett fiatalodás, hacsaknem ellensúlyozza a halandóság javulása).

Befejezésül röviden szólnék az öregedésről, mint a jóléti rendszerek fenntarthatóságát veszélyeztető demográfiai időzített bombáról. Vargha Lili azt üzeni, hogy nincs akkora baj, mert az alternatív öregedés-indikátorok kedvezőbb helyzetet mutatnak, mint a hagyományosak. Kétségtelen, hogy időzített demográfiai bombáról beszélni egy létező probléma katasztrófizálása, erős túlzás, de némileg többről és másról van szó annál, hogy mit mutatnak az indikátorok.

E rövid írásban a demográfiai-népességtudományi öregedés-fogalom elméleti tisztázásra tettem kísérletet, de ez bőven ráfér a közgazdaságtan fenntarthatóság fogalmára is. Ezen a jóléti rendszerek esetén azt értik, hogy az aktívak által befizetett járulékok összegének és az inaktívoknak kifizetett nyugdíjak és egészségügyi ellátásuk költségei összegének azonosnak kell lennie, mert ezek úgynevezett felosztó-kirovó rendszerek, melyek vastörvénye – értsd: ez további magyarázatot nem igénylő közgazdaságtani axióma –, hogy csak azt lehet az inaktívok között felosztani, amit előzőleg az aktívakra kiróttak és azok azt be is fizették. E vastörvénynek nem is volna nehéz megfelelni, ha minden évben a befolyt összeghez igazítanák a kifizetéseket. Ekkor ugyan kőbe lehetne vésni a nyugdíjkorhatárt, a nyugdíj megállapításának feltételeit és szabályait, de nem lehet kőbe vésni például a nyugdíjak reálérték-örzését (vagy az idősek egészségügyi ellátásának adott hozzáférhetőségét és adott színvonalát). E vastörvénynek úgy is meg lehetne felelni, ha a nyugdíjakra is kiterjesztenénk a személyi jövedelemadóztatást (és nyugdíjkból egészségbiztosítási járulékot kellene fizetni), melynek szintjét arra tekintettel állapítanák meg, hogy az inaktívaktól visszavegye azt az összeget (vagy annak nagy részét), amelyre az aktívak járulékbefizetése nem teremtett fedezetet. Így máris adott lenne a fenntarthatóság. Csak éppen a két elvet kellene feladni: a „nyugdíj nem adózik” és az „adó (járulék) mértéke kőbe vésett”. Ez a kis példa talán meggyőzően illusztrálja, hogy a fenntarthatóság fogalma épp úgy tisztázásra szorul, mind az öregedésé.

IRODALOM

Kreiszné Hudák Emese – Varga Péter – Várpalotai Viktor 2015: A demográfiai változások makrogazdasági hatásai Magyarországon európai uniós összehasonlításban. *Hitelintézet* Szemle, 4(2), 88-127.